

19. YÜZYIL SONU VE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA GEBZE HAPİSHANESİ

Emine GÜMÜŞSOY*

Giriş

Bildirinin konusu olan Gebze hapishanesi ile ilgili bilgilere geçmeden önce söz konusu dönemde Gebze'nin idari yapısı, nüfusu ve sosyo-ekonomik durumu hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir.

İstanbul'dan Anadolu içlerine uzanan kara ticaret yolu üzerinde bulunan Gebze, bir konak yeri ve aynı zamanda bir menzildir.¹ Üsküdar'dan hareket eden kervanların ilk, Anadolu'dan gelen kervanların son durak yeri olan Gebze'de konumundan dolayı ticaret oldukça gelişmiştir. Kara ve denizyolu ulaşımına ek olarak, 1873'te tamamlanan Haydarpaşa-İzmit demiryolu hattı da Gebze'nin sahip olduğu avantajları büyük ölçüde arttırmıştır.²

1831 tarihli ilk nüfus sayımında, İstanbul'un Üsküdar kazasına bağlı olan Gebze'nin idari durumu bildirimize konu olan dönemde zaman zaman değişiklik göstermiştir. 1844-45 tarihli temettuat kayıtlarında Kocaili Sancağı'nın bir kazası durumunda olan Gebze, 1867 vilayet düzenlemesine kadar buraya bağlı kalmıştır. 1867'de Kartal kazasına bağlanarak İstanbul vilayeti sınırları içerisine alınan Gebze, 1888'de İstanbul'a bağlı Merkez Kaza, Çatalca Mutasarrıflığı, Beykoz, Kartal, Şile ve Adalar kazalarıyla birlikte ayrı bir kaza statüsüne girmiştir. Cumhuriyet ilân edildiğinde Kartal, Ömerli ve Şile ile birlikte Üsküdar'a bağlı bir kaza olarak görülmekte iken daha sonra tekrar Kocaeli'ne bağlanmıştır.³

19. yüzyılın ortalarında, merkezde 371 hanede 1.855, kırsalda 1.492 hanede 7.640 nüfusa sahip olan Gebze, orta ölçekli bir kaza durumundadır.⁴ 19. yüzyıl sonlarında göç almaya başlayan Gebze'de nüfus 1881/82'de 19.958, 1906'da 23.980 ve 1914'de 32.144

* Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: egumussoy@ogu.edu.tr.

1 İdaresi Kocaili Sancağı'na bağlı olan Gebze Menzilhanesi, Anadolu'daki en yoğun menzilhane sayılırdı. Burası asker, hac, surre, sefir ve ulak konaklamalarının ana birleşim ve dağıtım menzili idi. Üsküdar'dan başlayan Anadolu sağ kolu Gebze-Dil İskelesi üzerinden İznik, Yenişehir, Bozüyük, Eskişehir, Akşehir, Ilgın, Konya, Ereğli, Adana ve Antakya'ya ulaşır oradan bir kol Halep'e, bir kol da Şam'a ayrılırdı. Bkz. Yaşar Baş, "XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi", *Turkish Studies*, C.8/5, Bahar 2013, s. 102-104.

2 Gülfettin Çelik, *Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme)*, C.1 (16-19.Yüzyıl), Gebze Belediyesi Kültür Yayınları, 2003, s.96, 101.

3 Gebze'nin idari açıdan Kocaili Sancağı'na bağlı iken adli açıdan Üsküdar Kadılığı'na bağlı kalmış burada bir naiplik oluşturulmuştur. Çelik, *Gebze...*, s.12-13, 19.

4 Çelik, *Gebze...*, s.122, 124.

kişiye ulaşmıştır. 1893'de 42 olan köy sayısı 1909'da 110'a çıkmıştır.⁵

Gebze'de çoğunluk Müslüman olmakla birlikte özellikle son dönemlerde yaşanan göçlere paralel olarak gayrimüslim sayısı da artmıştır. 1881/82'de 3.125 Rum, 8 Ermeni, 1 Yahudi, 3 Bulgar, 1906'da 4.911 Rum, 1914'de ise 5.856 Rum, 47 Ermeni, 21 Yahudi nüfusa sahiptir. Gayrimüslimlerin özellikle sahil köyleri olan Tuzla ve Darıca'da yaşadıkları görülmektedir.⁶ Gerek bu köylerde, gerek diğer bölgelerde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim nüfus arasında iyi ilişkilerin olduğu hatta mahkemelerde birbirlerini vekil ve şahit kıldıkları bilinmektedir.⁷

Konumu itibarıyla ticaretin geliştiği bir yer olan Gebze, İstanbul'un un ihtiyacını karşılayan, yaş sebze-meyve üretimi (kiraz, bakla, enginar, yaprak vb) ve süt ürünleri ile de öne çıkan bir bölgedir.⁸ Bölgedeki huzur ve refahta gelir düzeyinin iyi olmasının yanı sıra sosyal dayanışma aracı olan vakıfların yaygınlığı da önemli bir etkeni.

Gebze (Gekbuze)⁹ Hapishanesi

19. yüzyılda bedene yönelik cezalardan ve zindandan hapishaneye geçiş sürecinde, 1870'te Sultanahmet'te inşa edilen ilk model hapishaneden sonra ülke genelinde özellikle Avrupa devletlerinin de müdahalesiyle bu işe öncelik verilmiştir. İngiliz büyükelçi Canning ve danışmanı Gordon bu işin en önemli takipçileri olarak sürekli müdahalede bulunmuşlardır. Ancak devletin içinde bulunduğu şartlar nedeniyle yüzyılın üçüncü çeyreğinde "hapishane" olarak kastedilen yerlerin çoğu halen valilerin ikâmet ettikleri konaklardı. Bu konakların bakımı veya tamirâtı yapılırken, mahbeslerde bundan faydalanarak biraz daha uygun hale getirilmekteydi. Zamanla vali konakları, bir devlet binası görüntüsünde hükümet konaklarına dönüşürken, içlerindeki mahbes yerleri de hükümet konağının bahçesi ya da yakınındaki hapishanelere dönüşmüştür. Bir ya da iki katlı, kargir ve genellikle dikdörtgen plânlı olan bu mütevazı yapılar uzun süre yeni hapis mekânları olarak kullanılmıştır.¹⁰

1880 Hapishaneler Nizamnamesi'nin birinci bölümünün altıncı maddesinde belirtilen her vilayet, sancak ve kaza merkezinde hapishanelerde kadınlara mahsus bir daire olması hedefine ulaşmak mümkün olamadığından uygun hanelerin kiralanarak geçici bir zaman için kadın hapishanesi olarak kullanılması gündeme gelmiştir.¹¹ Kadın mahkûm sayısı erkeklere göre çok az olduğundan ve öncelik diğer hapishanelere verildiğinden böyle bir çözüm bulunmuştur. Kiralama usulüne geçildiğinde çoğunlukla ev sahibesi doğal olarak gardiyan vazifesini de üstlenmekte ve personel sorunu da bu şekilde çözülmüş olmaktadır.

Bildiri konumuz olan Gebze'de de 19. yüzyıl sonlarından itibaren bu tür bir oluşum sözkonusudur. Erkekler için ilk olarak hükümet konağı bünyesinde bir hapishane var iken kadınlar için hane kiralanması yoluna gidilmiştir.

5 Bu nüfus artışının en önemli sebebi 93 Harbi ve Balkan Savaşları sonrası yaşanan göçlerdir. Bkz. Çelik, *Gebze...*, s.116.

6 Çelik, *Gebze...*,s.116, 119.

7 Ekrem İbiş, *1304 Numaralı Gebze Şer'iye Sicili (1289-1290 H./1873-1874 M.) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 365.

8 Çelik, *Gebze...*, s. 99.

9 Gebze, arşiv belgelerinde "Gekbuze" şeklinde yazılmıştır.

10 Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul, 2012, s. 328-329.

11 Osmanlı Devleti'nde 1912 yılına kadar ayrı bir bina olarak kadın hapishanesi bulunmadığı ve kadınların cezalarını genellikle mahalle imamının gözetiminde "imam evleri"nde çektikleri görülmektedir. 1912'den sonra kadın suçluların sayısı giderek artınca hapishane yapılması gündeme gelmiş ancak maddî sıkıntılar nedeniyle mevcut hapishanelerin bir bölümünün ayrılması ya da ek bir koğuş yapılmasıyla mesele çözülmeye çalışılmıştır. Bazen de kadın mahkûmlar için bir hane kiralandığı ya da çevre yerleşim yerlerindeki mevcut koğuş veya hanelere nakledildikleri görülmüştür. Bkz. Ömer Şen; *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, İstanbul, 2007, s. 54.

Örneğin 24 Aralık 1916 tarihli bir belgeden erkekler için halen hükümet konağı bitişiğindeki hapishanenin kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹² 6 Ocak 1918 tarihli bir başka belgede Gebze hükümet konağının tamirine ait keşifnameden bahsedilirken bu hapishanenin masraflarına da değinilmiştir.¹³ Bu bilgiler bizi adres olarak hükümet konağının bulunduğu Sultan Orhan mahallesine götürmektedir.

Gebze Hapishanesi'ndeki Mahkûm ve Tutuklular

Osmanlı hapishanelerinde 1810 tarihli Fransız ceza kanunundan yola çıkılarak suç türleri ağır, orta ve hafif (cinayet, cünha ve kabahat) şeklinde üçe ayrılmıştır. Cinayete, idam veya hapisle birlikte ağır işlerde çalışmayı içeren kürek cezası verilirken, cünha ve kabahat suçları için 1 haftadan 3 yıla kadar hapis cezaları öngörülmüştür. Yaralama, silah çekme, hırsızlık, yankesicilik, suiistimal, haneye tecavüz, suçlu ve mahkûm saklama, yalancı şahitlik ve yemin gibi suçlar hafif ve orta dereceli suçlardan sayılmıştır.¹⁴

Dahiliye Nezareti bünyesinde bulunan "Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi"¹⁵ 1911'den itibaren ülkedeki bütün hapishanelerden düzenli olarak yoklama ve vukuat cetvellerinin tutularak gönderilmesini istemiştir.¹⁶ Buna göre yılda 3 kez 4'er aylık (Kasım-Mart, Mart-Temmuz, Temmuz-Kasım) mahkûm ve tutukluların cinsiyetleri, sayıları ve işlemiş oldukları suç türlerini gösteren yoklama cetvelleri ile aylık tutulan vukuat cetvelleri düzenlenmiştir. Gebze Hapishanesi'ne ait yoklama cetvellerinin dökümü aşağıdaki tabloda verilmiştir.

12 BOA. DH.MB.HPS.M 27/15 (11 Kanunuevvel 1332/24 Aralık 1916)

13 BOA. DH.MB.HPS 166/39 (23 Rebiülevvel 1336/6 Ocak 1918)

14 Yıldız, *Mapusâne.*, s. 183, 193.

15 Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi, Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak hapishanelerin inşaat, tamirat ve ıslahı ile mahkûm ve tutukluların yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarının karşılanması, memurların maaşları, hükümet konaklarının kiralari ve özel haberleşmelerine ait işleri takip etme görevini üstlenmiştir. Bkz. Şen, *Osmanlıda...*,s. 52-53.

16 BOA. DH.MB.HPS. 54/4. Özellikle I.Dünya Savaşı sırasında bu cetvellerin zamanında gönderilmesi ve tam olarak doldurulması konusunda sorunlar yaşanmıştır. Bu durumda Umumi Hapishaneler Müdüriyeti gerekli uyarıları yaptığı gibi eksik doldurulan cetvelleri talimatlara uygun doldurmak üzere geri göndermiştir. Müdüriyet bu cetvellerin takibi için personelin yetersiz olduğu, istatistik ve hesaptan anlayan memurların gönderilmesi için Dahiliye Nezareti'ne başvuruda bulunmuştur. Bkz. Şen, *Osmanlıda...*,s. 144-145.

Tablo 1. Gebze Hapishanesi'ndeki Mahkûm ve Mevkûfların (Tutukluların) Yoklama Cetvelleri Dökümü

Yoklama Dönemi	Suçun Cinsi	Mahkûm		Mevkuf		Genel Toplam
		Zükur	İnas	Zükur	İnas	
Kasım 1913-Mart 1914 ¹⁷	Cinayet	-	-	1	-	1
	Cünha	20	-	14	-	34
	Kabahat	2	-	-	-	2
	Toplam	22	-	15	-	37
Mart 1914-Temmuz 1914 ¹⁸	Cinayet	-	-	12	-	12
	Cünha	18	-	-	-	18
	Kabahat	1	-	-	-	1
	Toplam	19	-	12	-	31
Kasım 1914- Mart 1915 ¹⁹	Cinayet	-	-	5	-	5
	Cünha	27	2	5	-	34
	Kabahat	4	-	-	-	4
	Toplam	31	2	10	-	43
Mart 1916-Temmuz 1916 ²⁰	Cinayet	-	-	10	1	11
	Cünha	22	1	-	-	23
	Kabahat	-	-	-	-	-
	Toplam	22	1	10	1	34
Temmuz 1916- Kasım 1916 ²¹	Cinayet	-	-	-	-	-
	Cünha	12	-	9	1	22
	Kabahat	-	-	-	-	-
	Toplam	12	-	9	1	22
Mart 1917- Temmuz 1917 ²²	Cinayet	-	-	-	-	-
	Cünha	-	-	3	-	3
	Kabahat	1	1	-	-	2
	Toplam	1	1	3	-	5
Temmuz 1917- Kasım 1917 ²³	Cinayet	-	-	-	-	-
	Cünha	-	-	12	-	12
	Kabahat	6	1	-	-	7
	Toplam	6	1	12	-	19
Kasım 1917- Mart 1918 ²⁴	Cinayet	-	-	-	1	1
	Cünha	-	-	11	-	11
	Kabahat	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	11	1	12
Mart 1918 Temmuz 1918 ²⁵	Cinayet	-	-	-	-	-
	Cünha	5	3	15	11	34
	Kabahat	-	-	-	-	-
	Toplam	5	3	15	11	34

17 BOA.DH.MB.HPS.M 16/79 (23 Zilkade 1332/13 Ekim 1914)

18 BOA.DH.MB.HPS.M 16/82 (25 Zilkâde 1332/15 Ekim 1914)

19 BOA.DH.MB.HPS.M 20/67(27 Cemaziyelevvel 1333/12 Nisan 1915)

20 BOA.DH.MB.HPS.M 25/65 (6 Zilhicce 1334/4 Ekim 1916)

21 BOA.DH.MB.HPS.M 26/24 (7 Safer 1335/3 Aralık 1916)

22 BOA.DH.MB.HPS.M 29/50 (6 Şevval 1335/ 26 Temmuz 1917)

23 BOA.DH.MB.HPS.M 33/24 (28 Cemaziyelahir 1336/10 Nisan 1918)

24 BOA.DH.MB.HPS.M 33/29 (3 Receb 1336/14 Nisan 1918)

25 BOA.DH.MB.HPS.M 35/47 (1 Muharrem 1337/7 Ekim 1918)

Tablodaki 3 yıllık veriler incelendiğinde mahkûm ve tutukluların en fazla olduğu dönem Kasım 1914-Mart 1915, en az olduğu dönem Mart 1917-Temmuz 1917 arasındır. Cinayet en az, cünha en fazla işlenen suç olup, 118 erkek mahkûma karşılık 16 kadın mahkûm; 97 erkek tutukluya karşılık 14 kadın tutuklu bulunmaktadır.

Tablo 2. Gebze Kaza Hapishanesinde Mevcud Mahkumin Cedveli (22 Aralık 1919)²⁶

İsmi,şöhreti mahal ve vilayeti	Yaşı	Nev'i cürmü	Mahkumiyet Müddeti	Sabıkalı olup olmadığı	Milliyet ve mezhebi	Tabiyeti	İşi
Gebze'nin Duraklı Divanından Salih oğlu Mustafa	15	Sirkat (hırsızlık)	9 ay	olmadığı	İslam Türk	Osmanlı	Rençber
Akkilise karyesinden Emin oğlu Keleş Mustafa	61	Tütün kaçakçılığı	1 sene	olmadığı	İslam Türk	Osmanlı	Rençber
Gebze'nin Aydınli karyesi Mehmed oğlu Nazif Reis	40	min gayri kasd-ı katl	6 ay	olmadığı	İslam Türk	Osmanlı	Rençber

Yukarıdaki tabloda daha önce verdiğimiz yoklama cetvellerinden farklı olarak yaşadığı yer, yaşı, ceza süresi, suçun içeriği, ne kadar ceza aldığı, sabıkalı olup olmadığı, tabiyeti ve işi gibi ayrıntılı bilgilere de yer verilmiştir. 22 Aralık 1919 tarihli bu cetvelde 3 mahkûmun mevcut olması ve az ceza almaları suç oranının düşük olduğunu göstermektedir. Aynı tarihte tutukluların sayısı ise aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir.

Tablo 3. Gebze Kaza Hapishanesinde Mevcud Mevkufin (Tutuklu) Cedveli (22 Aralık 1919)²⁷

İsmi,şöhreti mahal ve vilayeti	Yaşı	Mahal-i İkâmeti	Nev'i cürmü	Sabıkalı olup olmadığı	Milliyet ve mezhebi	Tabiyeti
Mustafa oğlu Mehmed	35	Gebze'nin Tavşancıl karyesi	İzinnamesiz kadın atmak	olmadığı	İslam Şafi	İrani
Bekar Ahmed oğlu Mehmed	18	Gebze'nin Muallim Karyesi	Koyun sirkati	olmadığı	İslam Türk	Osmanlı
Ahmed Ağa oğlu Hasan	21	Gebze'nin Kadıllı Karyesi	Cerh (yaralama)	olmadığı	İslam Türk	Osmanlı
Çerkes Tevfik Oğlu Kemalettin	21	Gebze'nin Sultan Orhan Mahallesi	Bargir sirkati	Şekavetten dolayı sabıkalıdır	İslam Türk	Osmanlı

22 Aralık 1919 tarihinde Gebze Hapishanesi'nde ikisi hayvan hırsızlığı olmak üzere 4 tutuklunun bulunduğu ve bunlardan sadece bir tanesinin daha önce eşkıyalıktan sabıkalı olduğu anlaşılmaktadır.

Yoklama cetvelleri dışında hapishanelere ait önemli kaynaklardan birisi de izahat varakalarıdır. İzahat varakalarında mahkûm ve mevkufardan yaşı 18'den küçük olanlar, siyasi suçlar hariç cezalarını tamamlamaya 6 ay kalmış olanlardan devlet menfaatine çalışabilecek yol tamircileri ile çiftçilerin sayısı, mahkûm ve mevkufaların meslekleri, işsiz olanların sayısı, yiyeceklerin nasıl temin edildiği gibi ayrıntılı bilgiler mevcuttur.

26 BOA.DH.MB.HPS.M 40/107 (29 Rebiülevvel 1338/2 Aralık 1919)

27 BOA.DH.MB.HPS.M 40/107 (29 Rebiülevvel 1338/2 Aralık 1919)

Sözkonusu dönemde Gebze Hapishanesi'ne ait sadece bir izahat varakası olup o da aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4. Gebze Hapishanesi'ne Ait İzahat Varakası (11 Kanunuevvel 1332/24 Aralık 1916)²⁸

Hapishane mahallerinin isimleri		Gebze Kazası	
Hapishane		Zükur için hükümet ittisalinde bir de icarıyla inasa mahsus	
Tevkifhane		Olmadığı	
Müdürün ismi, ve müdür bulunmadığı takdirde memur veya ser gardiyanın ismi		Memur Mehmed Tevfik Efendi	
Katiplerin adedi		Olmadığı	
Gardiyanların adedi		Bir gardiyan vardır Mustafa Ağa	
Mevcudun adedi	Erkek	Kadın	Henüz 15 yaşında bulunmayan mevkufin
Tevkifhanede	1	-	15 yaşındadır
Hapishanede	-	-	
Me'kûlatın ne suretle ihzar edildiği	Mübayaa suretiyle tayin verilmektedir.		

Bu tablodan daha önceki bilgilerimizi teyit eder şekilde ayrı bir tevkifhanenin olmadığı, erkekler için hükümet konağının bitişiğinde bir hapishane olduğu ve kadınlar için kiralanmış bir hanenin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hapishanede 1 memur ve 1 gardiyan görev yapmakta olup sadece 15 yaşında erkek bir tutuklu bulunmaktadır. Yemek ihtiyacı satın alma yoluyla sağlanmaktadır.

Gebze Hapishanesi'ndeki Firar Girişimleri

Hapishanelerde karşılaşılan en büyük problemlerden birisi firar meselesidir. Hapishanelerin kötü fizikî koşullarının yanı sıra güvenlik problemi özellikle eleman eksikliği de firarları kolaylaştıran etkenlerdir.

Gebze Hapishanesi'nde kullanılan binanın harap durumda ve sağlıksız koşullara sahip olması mahkûm ve tutukluların firarlarının başlıca sebebidir. Belgelerde de firarların sebebinin görevlilerin yetersizliği değil hapishanenin sahip olduğu kötü koşullar olduğu özellikle belirtilmiştir.²⁹

Örneğin Gebze Hapishanesi'nde tutuklu bulunan muhacir Mehmed oğlu Mehmed, Tuzla fabrika işçilerinden Abdullah oğlu Mehmed, Beyoğlu Dolapdere mahallesinden Hacıoğlu Arvasid ve Gebze'nin Kalburcu karyesinden İsmail oğlu Mustafa, Yarımca karyesinden İsmail oğlu Cemal ve Yalı köylü Ali oğlu Cemal ve Hacı Karabet, Darıcalı Nikola Sakaridis ve Edirneli Epistol isimli kişiler 6 Eylül 1918 gecesi saat 2 sularında koğuşun tavanını delerek firar etmişler; bunun üzerine gardiyan ve hapishane nöbetçisi hakkında tahkikat başlatılmıştır. Firardan 6 gün sonra bu kişilerden Ali oğlu Cemal'in aman dilediği, Mehmed oğlu Mehmed ile İsmail oğlu Kopuk Cemal'in eşkiya takımına katılmak için Yarımcalı Halil oğlu Mehmed aracılığıyla silah ve mühimmat tedarik ettikleri yolunda Üsküdar Mutasarrıflığı'ndan alınan bilgiler İstanbul Valisi Süleyman Kani Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne iletilmiştir.³⁰ Bu belgeden firar eden 9 kişiden 4'ünün gayrimüslim olduğu anlaşılmaktadır.

²⁸ BOA. DH. MB.HPS.M 27/15 (11 Kanun-u evvel 1332/24 Aralık 1916)

²⁹ BOA. DH.MB.HPS 95/33 (17 Kanunuevvel 1335/17 Aralık 1919)

³⁰ BOA. DH.EUM.6.Şb. 44/23 (22 Zilhicce 1336/ 28 Eylül 1918)

Gebze Hapishanesi'nden 23 Mayıs 1919'da 2'si hırsızlık, 4'ü eşkıyalıktan tutuklu bulunan 6 kişinin tavanı delerek bahçeye atlamak suretiyle firar ettikleri bunlardan Halil İbrahim'in yakalandığı diğerlerinin yakalanmasına çalışıldığı İstanbul Valiliği'nin 2 Haziran 1919 tarihli tezkeresinden anlaşılmaktadır.³¹

Benzer bir şekilde tavan delerek firar eden 6 tutukludan koyun hırsızlığı suçundan zanlı Taşköprü'nün Ehadlı karyesinden Salih oğlu Mustafa'nın yakalandığı 3 Temmuz 1919 tarihinde İstanbul vali vekili tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.³²

Bir başka olayda 5/6 Kasım 1921 gecesi hapishane tavanını delerek firar eden üç mahkûmdan hırsızlık suçundan 1,5 seneye mahkûm Tuzlalı Hasan oğlu Şaban yakalanmış, İbrahim oğlu Mehmed ise pişmanlık duyarak teslim olmuş, eşkıyalıktan tutuklu bulunan İzmirli Dimitri oğlu Nikola'nın aranmasına ise devam edilmektedir. Hapishane müdüriyetinden gönderilen yazıda gardiyanların geceli gündüzlü değişimli olarak nöbet tuttukları ve amirleri tarafından teftiş edildikleri, güvenlik güçlerinin takviye edildiği bildirilmiştir. Diğerlerinden farklı olarak bu firarın nasıl gerçekleştirildiği bütün ayrıntılarıyla kaydedilmiştir. Buna göre hapishanenin büyük koğuşunda üstünde yemek yedikleri 2 tahta iskemleyi ve üzerinde yattıkları tahta yatak, kilim ve yorgan gibi eşyayı birbiri üstüne yığarak tavana yetişecek surette bir yükselti oluşturduktan sonra zaten çürük olan tavan tahtalarını el ile kopararak tavan arasına ulaşmışlar ve üst tarafı da aynı şekilde bir insan büyüklüğünde açarak hapishanenin arka tarafına bakan dama ve oradan yatak çarşafını kullanarak 5 metre aşağıda ahalden birine ait olan tütün tarlasına inerek firar etmişlerdir. Gardiyan ifadesinde nöbetçi bulunduğu gece yarısından iki saat önce mahkûmları teftiş ettiğini ve yerlerinde olduklarını gördüğünü ertesi gün sabah Şaban adlı mahkûm yakalanarak getirildiğinde olaydan haberdar olduğunu ifade etmiştir. Gardiyan ayrıca firarların gece gerçekleştiğini tahmin ettiğini ve eskiden mevcut olan iki jandarma nöbetçisinin artık olmadığını belirttikten sonra gardiyan odasıyla koğuşlar arasındaki mesafenin gürültü duyulmayacak derecede uzak olduğunu da ilave etmiştir.³³

Firar anlaşılır anlaşılmaz kaymakamlık haberdar edilmiş ve adliyece oluşturulan heyetin yaptığı incelemede olayın yukarıda belirtildiği gibi gerçekleştiği ve kasit olmadığı anlaşılmıştır. Yapılan incelemede mevcut hapishane binasının çok yetersiz olduğu ve daha önce de bu tarz sorunların yaşandığına ve çok iyi bir tadilat görmediği sürece de yaşanmaya devam edeceğine dikkat çekilmiştir. Hapishanede İzzet ve Ahmed isimli iki gardiyan bulunduğu ve firarın gerçekleştiği gece İzzet Efendi'nin nöbetçi olduğu anlaşılmıştır. İzzet Efendi 67 yaşında olup daha önce Balıkesir Hapishanesi'nde başgardiyanlık yapmıştır. Gardiyanlık yapmaya gücü ve kuvveti olduğuna dair aldığı rapor üzerine kaymakam Naci Bey tarafından Gebze Hapishanesi'nde 10 Ağustos 1921'de görevlendirilmiştir. Diğer gardiyan Ahmed Efendi ise 48 yaşında olup, daha önce polis ve askerlik yapmış, 25 Ocak 1921 tarihinde kaymakam Galip Bey tarafından bu göreve tayin edilmiştir. Yapılan değerlendirmede hapishane modern bir hale getirilmedikçe asayişin layıkıyla sağlanmasının mümkün olmadığı ve bu nedenle gerekli tamir ve tadilatlar için bir keşifname hazırlanarak tahsisat talebi uygun görülmüştür.³⁴

Firarların bir başka çeşidi de duvar delmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Bunlardan birisi 29 Ağustos 1917 gecesi Gebze Mehmed oğlu Şerif Ali'nin saat on buçuk sularında duvarı delerek firar etmesidir.³⁵

31 BOA. DH.EUM.AYŞ 11/32 (3 Ramazan 1337/2 Haziran 1919)

32 BOA. DH.EUM.AYŞ 14/29 (3 Temmuz 1335/3 Temmuz 1919)

33 BOA. DH.MB.HPS. 102/34 (29 Teşrin-i sani 1337/29 Kasım 1921)

34 BOA. DH.MB.HPS 102/34 (17 Teşrin-i sani 1337/17 Kasım 1921)

35 BOA. DH.MB.HPS 16/8 (28 Zilkâde 1337/25 Ağustos 1919)

Gebze Hapishanesi'nden 27 Kasım 1919'da saat 7 sularında açtıkları delikten firar eden Receb oğlu Raif ile Hacı Murad oğlu Hasan'ın 13 Mart 1920 tarihinde pişman olarak teslim oldukları, Arnavud Musaoğlu Hüseyin'in ise halen aranmakta olduğu jandarma tarafından bildirilmiştir.³⁶

Gerçekleşen bu tür firarlardan (tavan veya duvar delme vb) sonra bir başka sorun da gündeme gelmektedir ki o da açılan yerlerin acilen tamir edilmesi meselesidir. Bu tür durumlar Üsküdar jandarma kumandanlığı tarafından merkeze bildirildiğinde önce bir keşifname hazırlanarak gönderilmesi ancak bundan sonra tahsisat verileceği ifade edilmiştir.³⁷ Örneğin Şerif Ali'nin duvarı delerek firar etmesinden sonra keşifname henüz hazır olmadığından tahsisat yapılamamıştır.³⁸

Gebze Hapishanesi'ndeki Tamirat ve İnşaat Meseleleri

Gebze Hapishanesi'nin durumu ve sahip olduğu koşullar hakkında sınırlı da olsa arşiv belgelerinden bilgi sahibi olmak mümkündür. Örneğin 13 Aralık 1898 tarihinde Gebze Hapishanesi'nin hıfzıssıhha kurallarına uygun hale getirilmesi için tahsisat talebinde bulunulmuş ve bu iş için 3.485 kuruş ayrılması öngörülmüştür.³⁹ 5-6 yıl sonraya ait bir başka belgede bazı yerleri tamire ihtiyaç duyan Gebze Hapishanesi'nin 1.075 kuruş ile tamirinin mümkün olabileceği ve bu paranın 1904 senesi bütçesi dâhiliye tahsisatından karşılanması kararlaştırılmıştır.⁴⁰

15 Aralık 1919 tarihli bir başka belgede iki odadan ibaret olan Gebze Hapishanesi'nin acilen tamire ihtiyacı olduğu ve sıhî açıdan oldukça kötü koşullarda olduğu bir kez daha görülmüştür.⁴¹

Tamiratın nedeninin ve nereye ilişkin olduğunun belirtildiği ve öngörülen masrafın ayrıntılı olarak verildiği bazı belgeler de bulunmaktadır. Örneğin bir belgede Gebze Hapishanesi koşullarında duş ve abdesthane tamiri için 37.097,5 kuruş masraf öngörüldüğü ancak hazırlanan keşifnamede resimlerin eksik olması nedeniyle evrakın geri gönderildiği ifade edilmiştir.⁴² Bir başka belgede benzer şekilde koşu ve tuvaletlerin harap bir durumda olduğu, logarların bozukluğu nedeniyle mahkûm ve tutukluların sağlıklarının bozulacağı ifade edildikten sonra belediyenin yaptığı keşifle bu durumun tespit edildiği ve 1.500 kuruşluk bir tahsisata ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Üsküdar Mutasarrıflığı aracılığıyla durum İstanbul'a bildirilmiş ve havalenamenin acilen gönderilmesi istenmiştir.⁴³

Bazen tamirata ilişkin talepler malî sıkıntılar nedeniyle reddedilmiş veya ertelenmiştir. Örneğin Gebze hükümet konağının tamiri için hazırlanan keşifname incelendiğinde hapishanenin cam, çerçeve ve tuvaletlerinin tamiratına ilişkin 12 bin kuruş masraf indirilmiştir.⁴⁴

Öte yandan Gebze'de kadınlara mahsus bir hapishane olmaması da belgelere konu olmakta ve inşası istenmektedir.⁴⁵ Bu konunun kısa sürede çözülmesi mümkün olmadığından en azından bir bina kiralanarak kadın hapishanesi olarak kullanılmaya başlanması, aylık 30 kuruş tahsis edilmesi ve bu paranın Siroz hükümet konağı kira gelirinden karşılanması kararlaştırılmıştır.

36 BOA. DH.MB.HPS.M 41/28 (11 Cemaziyevvel 1338/ 1Şubat 1920)

37 BOA. DH.MB.HPS 16/8 (28 Zilkâde 1337/25 Ağustos 1919)

38 BOA. DH.MB.HPS 16/8 (28 Zilkâde 1337/25 Ağustos 1919)

39 BOA. DH.MKT 2147/99 (29 Receb 1316/ 13 Aralık 1898)

40 BOA. DH.MKT 811/73 (2 Zilkâde 1321/20 Ocak 1904)

41 BOA. DH.MB.HPS 95/33 (29 Cemaziyelahir 1339/10 Mart 1921)

42 BOA. DH.MB.HPS 17/25 (13 Teşrin-i Sani 1335/13 Kasım 1919)

43 BOA. DH.MB.HPS.M 13/12 (6 Zilkâde 1335/ 24 Ağustos 1917)

44 12 bin kuruşun 8 bini hapishane odalarının kiremit, cam ve çerçeve masrafı, 4 bini ise tuvaletlerin taş ve kireç bedeli olarak hesaplanmıştır. BOA. BOA. DH.MB.HPS.M 166/39 (23 Rebiülahir 1339/4 Ocak 1921)

45 BOA. DH.TMIK.S 27/15 (17 Cemaziyevvel 1317/23 Eylül 1899); 29/47 (23 Zilkâde 1317/25 Mart 1900)

Bunun üzerine 1319/1903 senesi Temmuz ayından itibaren Muhacir İsmail Ağa'nın hanesi kiralanmış ve sene sonuna kadar 8 aylık kira bedeli olarak 240 kuruşun havalename düzenlenerek gönderilmesi uygun bulunmuştur.⁴⁶

13 Mart 1920 tarihli yaklaşık 7 sene sonrasına ait bir belgeden kadın hapisanesi olarak halen kiralananan bir hanenin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sıdika Hatun'a ait olan bu hane için 80 kuruş kira ödenmekte ve Sıdika Hatun aynı zamanda gardiyanlık görevini üstlenmektedir. Sıdika Hatun ve eşi bir süre sonra kira bedelinin 300 kuruşa çıkarılması ve ayrıca gardiyanlık ücreti verilmesi ya da hanelerinin tahliyesini istemişlerdir. Durum müzakere edildiğinde hem bu mahalde hane bulma zorluğu hem de maaşla bir gardiyan çalıştırmanın daha masraflı olacağı düşüncesiyle kira bedelinin 300 kuruşa çıkarılması kabul edilmiş ancak ayrıca bir maaş tahsis edilemeyeceği belirtilmiştir.⁴⁷

Gebze'de tevkifhaneyi de içeren yeni bir hapisane yapılması çalışmaları da belgelere yansımıştır.⁴⁸ Önce bir yer tespit edilmiş ve burada bulunan iki arsanın haritaları hazırlanarak istimlâk işleri tamamlanmıştır. İstimlâk edilecek iki arsadan birincisi Abdülkerim oğlu Mehmed usta uhdesinde bulunan 5.412 m 75 dm büyüklüğündeki arsa diğeri ise 1.890 m büyüklüğünde boş ve maliye hazinesine ait olan bir arsadır. İlk arsa için 32.472 kuruş bedel ödeneceği ve işin gecikmemesi için bir an önce işlemlerin başlatılması 25 Kasım 1918'de Üsküdar mutasarrıflığından istenmiştir.⁴⁹ İstimlâk edilecek bu arsanın sınırları bir başka belgede şu şekilde gösterilmiştir. Buna göre kasabanın istasyon caddesinde bulunan arsa doğuda su yolu, kuzeyde Mehmed'e ait olup bugün Monyab Hüseyin varisleri ve Kasap Ahmed'e ait olan Monyab Hacı Hüseyin Ağa tarlaları ve batıda Hacı Baki oğlu İsmail Ağa tarlaları ve güneyde Kayaoğlu İsmail tarlası ile çevrilidir. 11.340 kuruşla istimlâki uygun görülen ikinci arsanın sınırları ise doğuda şose yolu, kuzeyde Hayriye Hanım bahçesi ve su yolu, güneyde Necib Ağa varisesi bağ ile çevrilidir.⁵⁰

Söz konusu arsalarda inşa edilecek hapisane binası için hapisaneler idare-i umumiyesi ile mühendis İsmail Hakkı Bey arasında yapılan mukavelenamede yerli kiremit kullanılacağı ve bunun kırksız olması ve 2 sıra harçla sıvanması kararlaştırılmıştır. İnşaat bedeli olarak 2 milyon 900 bin kuruş ödenecektir. Mukavelenin imzalanmasından 20 gün sonra işe başlanacak ve 14 gün içerisinde bütün malzemelerin temini sağlanacaktır. Öngörülen sürede inşaat tamamlandıktan sonra da 6 ay süresince uygun olmayan veya değiştirilmesi gereken yerler düzeltilenektir. İşin tatil edilmesini gerektirecek bir durum olursa bu durumda ne kadar ilave süre verileceği iki taraf arasındaki görüşmeden sonra tayin edilecektir.⁵¹ Ayrıca mukavelenamedeki özel bir maddede inşaat bedelinin yüzde 10'unun inşaat tamamlandıktan sonra verileceği kalan miktarın ise ödenmesine başlanacağı ifade edilmiştir.⁵²

Bu şartlarda inşaata başlanmakla birlikte yaklaşık 2 sene sonraki yazışmalardan hâlâ birinci arsanın bedelinin ödenmediği anlaşılmaktadır. Tüfenkçi Mehmed imzasıyla gönderilen arzuhalde bedelin bir an önce ödenmesi ya da arsanın iade edilerek meselenin çözüme kavuşturulması istenirken yazışmalar sonrasında 26 Haziran 1921 tarihli havalename ile ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁵³

46 BOA. DH.MKT 709/52 (19 Safer 1331/ 28 Ocak 1913)

47 BOA. DH.MB.HPS 95/33 (19 Mayıs 1336/ 19 Mayıs 1920), 165/69 (14 Ramazan 1338/ 1 Haziran 1920)

48 Gebze'de ihaleten inşa edilecek ve emaneten yapılacak İstanbul Ağa Kapusu Merkez Hapishanesi'yle inşaa süren İshak Paşa ve Üsküdar Tevkifhaneleri için 10 milyon kuruşluk havalename tanzim edilmiştir. Bkz. BOA. DH.MB.HPS. 118/41 (30 Zilkâde 1335/17 Eylül 1917)

49 BOA. DH.MB.HPS.M 35/118 (20 Safer 1337/25 Kasım 1918)

50 BOA. DH.MB.HPS.M 35/88 (4 Safer 1337 /9 Kasım 1918)

51 BOA. DH.MB.HPS 155/96 (30 Zilhicce 1333/8 Kasım 1915)

52 BOA. DH.MB.HPS 123/2 (4 Muharrem 1337/ 10 Ekim 1918); 115/123 (4 Muharrem 1337/10 Ekim 1918)

53 BOA. DH.MB.HPS 40/61 (7 Zilkâde 1339/13 Temmuz 1921)

İnşaat sürecinde zaman zaman da işçiler ve ihtiyaçlarına ilişkin konular da belgelere yansımıştır. Örneğin Şam Hapishanesi'nden gönderilen mahkûmlar nedeniyle iyice kalabalıklaşan Konya Hapishanesi'nden rençberliğe muktedir 50 mahkûm Gebze Hapishanesi inşaatında çalıştırılmak üzere Gebze'ye gönderilmiştir.⁵⁴

Gebze Hapishanesi inşaatında çalışan işçilere günlük 1,5 ekmeke verildiği ve bunların taşınması için günlük 5 lira ücretle araç temini masraflı olduğundan bu iş için müteahhit tarafından bir hayvan satın alınması uygun görülmüş ve durum Gebze Kaymakamlığı tarafından merkeze bildirilmiştir.⁵⁵

Gebze Hapishanesi inşaatında kullanılmak üzere talep edilen 20 koşumluk hayvanın önce 8 tanesi gönderilmiş kalan 12 hayvan ve 6 arabanın arkadan gönderileceği ve bunları teslim almak üzere bir memurun harbiye dairesi 8.nakliye kıtaatı şubesine davet edildiği görülmüştür.⁵⁶

Evkaf Nezareti hizmetinde iken ayrılan Osman Mümtaz ile Niko Efendilerin Gebze ve Tekfurdağı'nda yapılan hapishane inşaatında istihdamları için askerliklerinin tecili istenmiş ancak bu kötü örnek teşkil edeceği gerekçesiyle uygun görülmezince asker olarak bu inşaatlarda istihdam edilmeleri talep edilmiştir.⁵⁷

Öte yandan bir İngiliz ve bir Fransız yüzbaşı ile bir İtalyan teğmenden oluşan müttefik devletler heyetinin kendi tebaalarından mahkûm veya tutuklu olup olmadığı ve gayrimüslimlere ne şekilde muamele edildiğiyle ilgili olarak yaptıkları teftişte Gebze hapishanesine uğradıkları ve diğerleri gibi burayı da harap ve hıfızsız kurallarına uygun olmayan bir şekilde tasvir ettikleri görülmüştür.⁵⁸

Gebze Hapishanesi Görevlileri ve Yaşanan Problemler

Hapishane görevlileri ile ilgili olarak 19. yüzyıla ait belgelere yansıyan konular içerisinde özellikle tahsisat yokluğu ve maaşların ödenmesinde karşılaşılan güçlükler ilk sırada yer almaktadır.⁵⁹ Örneğin Şehremaneti'nden gönderilen bir tezkirede Gebze Hapishanesi'nde bir gardiyan istihdamına ihtiyaç olduğu ancak kendisine tahsis olunacak maaşın bütçede karşılığı olmadığından bunun mümkün olmayacağı ifade edilmiştir.⁶⁰ Bu problemin kalıcı olarak çözülmediği 5 yıl sonrasına ait bir belgeden anlaşılmakta, talep edilen gardiyan için kaç lira maaş alacağını belirlenerek önce bütçeden karşılık gösterilmesi istenmektedir.⁶¹

7 Eylül 1899'da ise hapishanelerde bir gardiyan bulundurulması zorunlu olduğu halde Gebze Hapishanesi'nde olmadığı ve bu hizmetin jandarma tarafından yürütüldüğü; ancak onların okuma yazma bilmemelerinden dolayı idari işlerin de aksadığı gerekçesiyle bir an önce bir gardiyan gönderilmesi gereği Adliye Nazırı tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.

54 BOA. DH.MB.HPS.M 34/75 (8 Zilkâde 1336/15 Ağustos 1918) ; DH.MB.HPS. 97/25 (20 Zilhicce 1336/26 Eylül 1918) Ancak bazı firarlar gerçekleşince bu uygulamanın sakıncalı olduğu anlaşılmıştır. Bkz. BOA. DH.EUM.6.Şb. 44/23 (21 Zilhicce 1336/27 Eylül 1918)

55 BOA. DH.MB.HPS.M 35/73 (3 Teşrinievvel 1334/3 Ekim 1918)

56 BOA. DH.MB.HPS.M 34/4 (6 Haziran 1336/15 Haziran 1918)

57 BOA. DH.MB.HPS 80/15 (1 Muharrem 1337/7 Ekim 1918)

58 BOA. DH.MB.HPS 165/13 (20 Cemaziyevvel 1338/10 Şubat 1920)

59 Hapishane personeli ile ilgili olarak çıkarılan ilk talimatname 6 Nisan 1876 tarihli Hapishane Gardiyanları Talimatnamesi'dir ve 1880 nizamnamesi yayınlanmasına kadar yürürlükte kalmıştır. Burada hapishanelerin işçilerinden gardiyanların sorumlu olduğu ifade edilirken elbise ve tayinat verilmesi konusu açıkça belirtilmemiştir. Öte yandan maaşlarının düşük olması ve hapishanelerin kötü şartları nedeniyle devlet gardiyan istihdamında zorlanmaktadır. Bu nedenle 1880 nizamnamesine aykırı olarak okuma-yazma bilmeyen, ehil olmayan kişilerde zaman zaman çalıştırılmıştır. Bkz. Kurtuluş Demirkol, II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012, s.70, 72.

60 BOA. DH.MKT 169/43 (15 Recep 1311/22 Ocak 1894)

61 BOA. DH.MKT 2158/68 (27 Şaban 1316/10 Ocak 1899)

Şehremaneti'ne yazılan 23 Eylül 1899 tarihli bir tezkirede de aynı durum zikredilerek ayrıca Gebze'de kadınlara mahsus bir hapisane olmadığı da hatırlatılarak yeni bir tevkifhane inşası ile bir gardiyan görevlendirilmesi üzerinde durulmuştur.⁶² 25 Mart 1900 tarihli bir başka belgede Gebze Hapishanesi'nde ihtiyaç duyulan bir gardiyan için öngörülen 200 kuruş maaş bütçede karşılığı olmadığı için tahsis edilememiştir.⁶³

Yaklaşık 20 yıl sonrasına ait belgelerde artık gardiyan ve görevli probleminin aşıldığı hatta fazlalığının gündeme geldiği görülmektedir. Örneğin Ağustos 1919'da Gebze Hapishanesi'nin müdür, memur, kâtip ve gardiyanlarının durumları incelenmiş ve işe yaramayanların değiştirilmesi ve yerlerine tayin edileceklerin teşkil edilecek bir heyet tarafından imtihana tabi tutulması kararlaştırılmıştır.⁶⁴ Yıl sonuna gelindiğinde Gebze Kaymakamlığı'ndan Gebze Mal Müdürlüğü'ne gönderilen bir belgede yeni hapisane için tahsis edilen kadroda aylık 1.400 kuruş alan bir müdür, 1.200 kuruş alan bir kâtip, 600'er kuruş alan iki erkek gardiyan ve 400'er kuruş alan iki kadın gardiyan ile 500 kuruş alan bir hademenin olduğu anlaşılmaktadır. Vali vekili imzasıyla gönderilen yazıda mümkün olur ise bu kişilerin gönderilmeden bekletilmesi mevcut bir müdür, bir kâtip ve iki gardiyanın şimdilik yeterli olduğu bildirilmiştir.⁶⁵ Daha önce verilen yoklama cetvellerinde bu tarihte hapisanede sadece üç mahkûm ve dört tutuklu bulunduğundan düşünülen görevli sayısı oldukça fazladır.

Bu yıllarda hapisane çok kalabalık olmadığı için görevli fazlalığı zaman zaman belgelere yansımaya devam etmiştir. Öyle ki 5 ayda hapisaneye 5 tutuklu geldiği, bunlardan üçünün firarına engel olunamadığı ve son bir ayda sadece bir mevkuf olduğu ve nahiyede de müdür bulunduğundan hapisane için sadece iki gardiyanın yeterli olduğu kaymakamlık tarafından bildirilmiş ancak daha önce Ahmed Şevki Bey hapisane müdüriyetine tayin edildiğinden yapılacak bir şey olmadığı da ifade edilmiştir. Mevcut bir mevkuf için bir müdür, iki gardiyan ve bir kâtip olmak üzere dört memurun maaş aldığına ve bunun da hazineye büyük bir yük olduğuna dikkat çekilmiştir.⁶⁶

Belgelere yansıyan bir başka konu da görevlilerin tayin ve yer değiştirmeleridir. Örneğin Gebze Hapishane Müdürü Seyfi Bey'in istifası üzerine yerine Bursa hapisane memurluğunda bulunmuş olan Mümtaz Efendi'nin tayini uygun görülmüştür.⁶⁷ Öte yandan Gebze Hapishanesi gardiyanı İzzet Efendi 60 yaşını geçtiğinden emekli edilerek yerine Dersaadet postabaşılığından Mustafa Efendi gönderilmiştir.⁶⁸

5 Aralık 1921'de Gebze Hapishane kâtipliğine, Üsküdar maliye kâtiplerinden Halil Cevad Bey tayin edilmiş ve mevcut kanunun 10. maddesi uyarınca gerekli harcırahın verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁹

Bazen de iki sene Gebze maliye müfredat kâtipliği yapan Osman Nuri'nin, Gebze hapisane katipliğine tayini için İstanbul hapisaneler müdüriyetine başvuruda bulunması⁷⁰ gibi kendisi göreve talip olanlara da rastlanmaktadır.

Öte yandan Gebze kaymakam vekili jandarma kumandanı Yüzbaşı Süheyl Bey tarafından görevden alınan hapisane kâtibi Şevket Efendi yanlışlık düzeltilerek görevine iade edilmiştir.⁷¹

62 BOA. DH.TMIK.S 27/15 (17 Cemaziyevvel 1317/23 Eylül 1899)

63 BOA. DH.TMIK.S 29/47 (23 Zilkâde 1317/25 Mart 1900)

64 BOA. DH.MB.HPS 163/68 (15 Zilkâde 1337/12 Ağustos 1919)

65 BOA. DH.MB.HPS.M 95/33 (16 Kanun-u evvel 1335/16 Aralık 1919)

66 BOA. DH.MB.HPS.M 45/19 (25 Cemaziyelahir 1339/4 Şubat 1921)

67 BOA. DH.MB.HPS 130/73 (18 Şeval 1338/ 5 Temmuz 1920)

68 BOA. DH.MB.HPS.M 41/36 (29 Cemaziyevvel 1338/19 Şubat 1920)

69 BOA. DH.MB.HPS 95/49 (5 Rebiülahir 1340/5 Aralık 1921); DH.TMIK.S 118/41

70 BOA. DH.MB.HPS.M 47/34 (28 Rebiülahir 1340/29 Aralık 1921)

71 BOA. DH.MB.HPS.M 44/82 (24 Rebiülahir 1339/5 Ocak 1921)

Hapishane görevlileri ile ilgili konulardan birisi de zaman zaman gündeme gelen suistimal meselesidir. Örneğin Gebze kaymakamının hapishanede bulunan mahkûmları kendi bahçesini sulatmak için kullanması ile ilgili olarak en son Kopuk Ahmed isimli mahkûma bu işin yaptırıldığı ve daha sonra jandarmanın bu kişiyi darp ettiği görülmüştür. Bu meselede mahkûmların şahsî işlerde çalıştırılmasının kanuna aykırı olmasının yanı sıra gardiyan yokluğundan jandarmanın onun işini üstlenmesi ve gelişigüzel hareketleriyle, uygunsuzluklar da sözkonusudur. Bu nedenle hapishanenin düzen ve asayiş için bir an önce bir gardiyan görevlendirilmesinin zorunluluğu üzerinde bir kez daha durulmuştur.⁷²

Bir başka belgede Gebze kazası zaptiye memuru Hüseyin Efendi'nin silah kaçaklığı suçundan dört ay hüküm giyen mahkûm Darıcalı Kazım'ı tahliye etmek, mahkûm Salim Ağa'yı harice çıkartmak ve Ohri tarafından çalınan bir atın zahire ihracı sebebiyle Araboğlu İbrahim ve çömlekçi oğlu Hristo'yu kendiliğinden bir hafta tutuklamak gibi işlere giriştiği görülmüştür. Adliye Nazırı tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirilen olay üzerine kaza kaymakamı ve tutuklular hakkında inceleme yapılması ve hapishanenin islahı istenmiştir.⁷³ Bu olay ciddî bir asayişsizlik problemi olarak hapishanelerin bir zaptiye memurunun elinde oyuncak olabileceğini göstermesi açısından dikkate değer bir örnektir.

Görevlilerin suistimalleri çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin hapishanenin ihtiyaçlarının satın alınmasında müdür Şevket Efendi'nin yolsuzluklarına dair gelen ihbar üzerine bir soruşturma başlatılmıştır.⁷⁴

Mülkiye müfettişi Halil Rifat Bey tarafından Gebze Hapishanesi'nde yapılan soruşturmada da bir usulsüzlük ortaya çıkmıştır. Buna göre Gebze hapishanesi kâtibi Cevad Efendi, kaza tahrirat kâtipliğine vekâlet ettiği sırada Gebze eski polis komiseri Hüseyin Hüsnü hakkında kaymakam vekili ve mal müdürü Ömer Lütfü Efendi tarafından yazılan önemli ve gizli evrakları Hüseyin Hüsnü Bey'e göstermiştir. Daha sonra bu evraklar İngiliz işgal kuvvetleri askerlerine dahi ulaşmıştır. Cevad Efendi'nin vazifesi dışındaki olaylara müdahalesi ve gizliliği ihlal eden bu davranışı nedeniyle şiddetli bir şekilde ihtar edilmesi ve cezalandırılması kararlaştırılmıştır.⁷⁵

Bu arada hırsızlık suçundan dolayı Gebze Hapishanesi'nde tutuklu bulunan Şile Yeniköylü Hristo isimli şahsın iki zabıt kumandasındaki bir İngiliz müfrezesi tarafından zorla alınması Gebze Kaymakamı İbrahim Edhem tarafından İstanbul'a bildirilmiş ve onlarda İngiliz fevkalade komiserliğinden bilgi istemişlerdir. Konuya Hariciye Nezareti de dâhil olmuş ve onlardan Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir tahriratta Hristo'nun İngilizlere kılavuzluk yaptığı anlaşılmış ve tutuklanmasının sebebinin şefinin hanesinden bir battaniye çalması olduğu anlaşılmıştır. 25 Nisan'da Tavşanlı'ya kadar gidecek bir İngiliz süvari devriyesi kılavuz olarak Hristo'ya ihtiyaçları olduğundan Gebze polis komiseri Hüseyin Hüsnü Bey'e müracaat etmişler, o da o güne kadar yattığı süreyi göz önüne alarak tahliye edilebileceğine karar vermiştir. Bunun üzerine böyle bir yola başvurdıkları ama ellerinde yazılı bir belge olmadığından zorla alınması gibi bir duruma düştüklerinden bahsedilmiştir.⁷⁶

Görüldüğü üzere hapishane görevlileri ile ilgili olarak tayin, azil ve yer değiştirmeler dışında zaman zaman suistimal veya kanunsuz işler de gündeme gelmiş bunlara karşılık gerekli soruşturma ve kovuşturmalar yapılmıştır.

72 BOA. DH.TMIK.S 31/83 (20 Cemaziyelahir 1318/15 Ekim 1900)

73 BOA. DH.TMIK.S 36/26 (21 Teşrin-i sani 1317/4 Aralık 1901)

74 BOA.DH.MB.HPS 139/30 (25 Muharrem 1341/17 Eylül 1922)

75 BOA. DH.MB.HPS 95/46 (18 Rebiülevvel 1340/ 19 Kasım 1921)

76 BOA. DH.MB.HPS 133/38 (6 Zilkâde 1339/12 Temmuz 1921)

Sonuç

Gebze Hapishanesi'ne ait yoklama cetvelleri ve Mebani-i Emiriyye ve Hapishaneler Müdüriyeti'nin yazışmaları yol gösterici olmakla birlikte, ayrıntılı bilgiler içeren vukuat ve izahat varakalarının iki taneyle sınırlı olması ve hapishaneye ait görsel malzemenin olmaması bir eksikliklerdir.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Gebze Hapishanesi, orta ölçekli bir kaza hapishanesi olarak çok kalabalık olmayan ve çok sorun çıkarmayan bir mekândı. Hapishanenin en kalabalık olduğu dönemde (Kasım 1914-Mart 1915) dahi 31 erkek 2 kadın mahkûm ile 10 erkek tutuklu olmak üzere toplam 43 kişi bulunmaktaydı.

Sultan Orhan Mahallesi'nde hükümet konağı bitişiğindeki erkek hapishanesi dışında ihtiyaç doğrultusunda kadınlar için kiralanan bir hane de hapishane olarak kullanılmaktaydı. 1918 yılında İstasyon Mahallesi'nde tevkifhaneyi de içeren yeni bir hapishane inşasına başlanmıştır.

Adli açıdan Üsküdar Mutasarrıflığı'na bağlı olan Gebze'de sözkonusu dönemde suç oranı düşük olup, cinayet dışında hırsızlık, yaralama, eşkıyalık ve kaçakçılık en sık rastlanan diğer suçlardı. Kadın mahkûm ve tutuklu sayısı da erkeklere göre çok düşüktü. Gayrimüslim mahkûm veya tutuklu sayısı ile ilgili olarak ancak isimlerin geçtiği firar olaylarıyla ilgili belgelerde 5 kişiye tesadüf edilmiştir.

Zaman zaman yaşanan firarların başlıca sebebi ise hapishanenin harap vaziyette olması idi. Maddî sıkıntılar nedeniyle bu durum tam olarak çözüme kavuşturulamadığı gibi özellikle tavan veya duvar delerek gerçekleşen her firardan sonra yeni tamiratlar gerekmiştir.

Ülkedeki pek çok hapishanede ciddî sıkıntılara yol açan salgın hastalıklara ilişkin bir bilginin Gebze Hapishanesi'nde görülmemesi sevindirici bir gelişme olup, bunda hapishanenin çok kalabalık olmaması en önemli etkendi. Ayrıca sözkonusu dönemde ciddî bir isyan girişimi de yaşanmamıştı.

Diğer hapishaneler için geçerli olan maddî imkânsızlıklar Gebze Hapishanesi için de geçerliydi. Öyle ki zaman zaman ihtiyaçlar, maaş talepleri veya tamirat ve inşaat masrafları bu gerekçe ile geri çevrilmekte veya düşürülmekteydi. Aynı bir kadın hapishanesinin inşa edilmemesinin bir nedeni bu maddî zorluklar iken, diğer bir neden de kadınlar arasında suç oranının düşük olması ve Gebze gibi küçük bir yerde buna çok ihtiyaç duyulmamasıydı.

Günümüzde İzmit'e bağlı büyük bir ilçe olan ve il olma mücadelesi veren Gebze de sadece Arapçeşme Mahallesi'nde kadınlara ait bir cezaevi bulunmakta, erkek mahkûmlar ise İzmit ve Kandıra'ya gönderilmektedir.

KAYNAKÇA

I.Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- DH.MB.HPS. 13/12, 16/8, 17/25, 40/61, 54/4, 80/15, 95/33, 95/46, 95/49, 97/25, 102/34, 115/23, 118/41, 123/2, 130/73, 133/38, 155/96, 163/68, 165/13, 165/69, 166/39,
- DH.MB.HPS.M. 16/79, 16/82, 20/67, 25/65, 26/24, 27/15, 29/50, 33/24, 33/29, 34/4, 34/75, 35/47, 35/73, 35/88, 35/118, 40/107, 41/28, 41/36, 44/82, 45/19, 47/34, 67/5, 80/15,
- DH.MKT. 81/73, 169/43, 709/52, 811/73, 2147/99, 2158/68
- DH.TMIK.S 27/15, 29/47, 31/83, 36/26, 118/41
- DH.EUM.AYŞ. 11/32, 14/29
- DH.EUM. 6.Şb. 44/23

II.Basılı Kaynaklar

- BAŞ, Yaşar, "XVIII.-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi", *Turkish Studies*, C.8/5, Bahar 2013,s.101-126.
- ÇELİK, Gülfettin, *Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme)*, C.1 (16-19.Yüzyıl), Gebze Belediyesi Kültür Yayınları, Gebze 2003.
- DEMİRKOL, Kurtuluş, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012.
- İBİŞ, Ekrem, *1304 Numaralı Gebze Şer'iyeye Sicili (1289-1290 H./1873-1874 M.) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- ŞEN, Ömer, *Osmanlıda Mahkum Olmak*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.
- YILDIZ, Gültekin, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul 2012.